

slovenski knjižni jezik oz. slovenski zborni govor te oblike izgubil in se danes rabi sklonska oblika s predlogom.

Iz vsega tega torej lahko sklepamo, da slovenski edninski roditeljski sam (tj. brez predloga) izraža izvor dejanja pri deležnikih na *-no-* in *-to-* ter da sploh igra predlog z zgodovinskega vidika pogosto sekundarno vlogo in v mnogih primerih samo okrepi končniški pomen.

Literatura

- Borkovski, V. I. in P. S. Kuznecov. 1963. Istoričeskaja gramatika ruskogo jazyka. Moskva. AN SSSR.
- Hirt, Hermann. 1934. Indogermanische Grammatik. Syntax I. 6. del. Heidelberg, Carl Winter.
- Kuryłowicz, J. 1960. Esquisses linguistiques. Wrocław, Kraków. Str. 131–150.
- Lomtev, T. P. 1956. Očerki po istoričeskomu sintaksisu ruskogo jazyka. Moskva. Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.
- Miklosich, Franz. 1926. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Vol. 4. Syntax. Heidelberg. Carl Winter.
- Mráček, Roman. 1964. Sintaksis ruskogo tvoritel'nogo. Praga. Opera universitatis Purkynianae brunensis. Facultas Philosophica 94.
- Sahmatov, A. A. 1941. Sintaksis ruskogo jazyka. Leningrad. Citirano tukaj iz fotomehaničnega odtisa, 1966, The Hague, Mouton and Co.
- Sahmatov, A. A. 1916. Povest' vremennyx let. Vol. 1. Uvod, tekst in opombe. Petrograd. Izdanie Imperatorskoj Arheografičeskoj Komissii.
- Schmalstieg, William R. 1966. The preposition *s* with the instrumental. The Slavic and East European Journal 10, 178–180.
- Stokes, A. D. 1963. Xrestomatija po drevnej ruskoj literature. Letchworth, Hertfordshire. Bradda Books.
- Kopija iz Gudžija, N. K. 1962. Xrestomatija po drevnej ruskoj literature XI–XVII vekov. 7. izd. Moskva.
- Toporov, V. N. 1961. Lokativ v slavjanskix jazykax. Moskva. Izdatel'stvo AN SSSR.
- Vondrák, Wenzel. 1908. Vergleichende Slavische Grammatik. Vol. 2. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Terminološka vprašanja literarne vede

NEKAJ OPAZK O TERMINU 'OBRAZ'

Termin 'obraz' ima v ruski in tudi sovjetski literarni vedi precej širok in tudi mnogoznačen pomen. — V širšem pomenu besede pomeni 'obraz' »svet, predstavljen/ubeseden v lit. umetnini« (svet besedne umetnine), kot specifični odsev/izraz/model zunajliterarne stvarnosti. Genetično je povezan z Aristotelovo teorijo o »posnemanju« stvarnosti v umetnosti (*mimesis*). V ruski literarni vedi je dobil termin 'obraz' bolj ali manj oprijemljivo opredelitev šele v sistemih, ki so se naslanjali na Heglovo estetiko. V okviru teh estetskih sistemov se je tudi izoblikovala »klasična« definicija umetnosti kot »mišljenja v podobah« (*iskusstvo — èto myšlenie obrazami*). Glavno zaslugu za njeno uveljavitev v ruski literarni vedi pripisujejo predvsem V. G. Belinskemu, ki je med drugim variiral Heglovo obrazec »umetnost = *das sinnliche Scheinen der Idee*« tudi z zapisom: »Poët myslit obrazami, on ne dokazyvaet istiny, a pokazyvaet eë«. V poznejših koncepcijah, npr. v kulturno-zgodovinskih in vulgarno-socioloških, se je ta nazor še bolj uveljavil in dopolnil; 'obraz' so obravnavali kot »emocionalno« oz. nazorno obliko znanja, ki da je po svoji vsebini adekvatno filozofsko-znanstvenemu znanju. V tej zvezi je potrebno omeniti predvsem nazore Aleksandra Potebnje o pesniškem jeziku, naravi pesništva in umetnosti nasploh. Njegovo izhodišče je bila opredelitev umetnosti kot posebne miselne dejavnosti in posebnega spoznavanja, ki da je analogično znanstvenemu spoznavanju. Pri obravnavi pesniške besede in tudi pesniškega dela kot celote je Potebnja sledil mislim W. Humboldta o »notranji obliki« in pri obeh razlikoval tri sestavine: zunanjo obliko (zvok), pomen (semantika) in notranjo obliko (ali 'obraz'). Notranja oblika je po mišljenju A. Potebnje sredstvo za spoznavanje novega, ki se dogaja tako, da se v že obstoječi 'obraz' vključujejo novi vtisi. Ideje Potebnje so sprejeli in naprej razvijali predstavniki t. i. »harkovske šole« (D. N. Ovsjaniko-Kulikovski idr.), po svoje so jih

transformirali tudi teoretiki simbolizma, npr. A. Beli. Upri so se mu tisti, ki so v literaturi videli predvsem jezikovno-artistično transformacijo realnosti (»formalistična šola« in njeni pristaši — V. Šklovski se je npr. zoperstavil potebanjskemu obrazcu »iskusstvo — èto myšlenie obrazami« z obrazcem »iskusstvo, kak priëm«; Žirmunski je zapisal: »...področje poezije je hkrati širše in ožje kot področje nazornih predstav in ‚obrazov‘, »...naša naloga pri oblikovanju poetike je... preučevanje strukture estetskega objekta, v našem primeru — besedne umetnine«; formalisti so uvedli pojem ‚literarnost‘). Nasprotniki Potebnje so zavrnili samo njegovo učenje o pesništvu kot o umetnosti »obrazov«, njegovo »lingvistično teorijo« o pesništvu, izoblikovano po vzgledu Herderja, W. Humboldta in nemških romantikov, zlasti njegovo razlikovanje med pesniškimi in praktičnim jezikom, pa so razvijali dalje. (Aktualnost Potebnje za znakovno pojmovanje pesništva potrjuje tudi M. Ju. Lotman.) — Danes se v najbolj razširjenem pojmovanju literature ‚obrazu‘ pripisujejo tri osnovne lastnosti: 1. ‚obraz‘ je umetniška posplošitev določenega sektorja zunajliterarne stvarnosti, 2. znotraj njeja se izvrši sekundarna individualizacija predstavljenih/ubesedenih predmetov in 3. ‚obraz‘ je podrejen zakonom konstrukcije, ki imajo specifični literarni značaj. Znotraj te precej široke opredelitve lahko odkrijemo več deloma celo nasprotujočih si obravnav termina ‚obraz‘. Posplošujoče nevtravno ga definira npr. A. Kvjatovski kot ‚obraz poëtičeskij‘, ki da pomeni »umetniško upodobitev človeka, narave ali posameznih pojavov ‚po zakonih lepote‘ (K. Marx)«. Eklektična opredelitev V. V. Kožinova in I. B. Rodnjanske se glasi: — ‚Obraz hudožestvennyj‘ je obča kategorija umetniškega stvarjanja, za to stvarjanje specifičen način in oblika obvladanja življenja, ‚jezik‘ umetnosti in hkrati tudi njena ‚poved‘ (vyskazyvanie). S pojmom ‚obraz‘ pravkar navedena teoretika povezujeta probleme, kot so: »obraznaja logika« (prim. K. Hamburger, *Die Logik der Dichtung!*), »notranja oblika« (A. Potebnja, G. Vinokur), soodnos besede kot take in besede kot nosilca umetniške substance, kar da je temeljna značilnost strukture literarnega ‚obrazu‘ idr. — V modelnem oz. strukturalnem obravnavanju literature izpodrivata termin ‚obraz‘ predvsem pojma ‚model‘ in ‚struktura‘, čeprav tudi srečamo zveze tipa »obraz kak informacija« (V. Zarecki) ipd. M. Bahtin tako npr. v predgovoru k drugi izdaji svoje knjige o poetiki Dostojevskega (*Problemy poëтики Dostoevskogo*, 1963) opozarja na to, da je Dostojevski ustvaril »nov umetniški model sveta«. V knjigi o Rabelaisu (*Tvorčestvo Fransua Rable*, 1965) pa rabi ob pojmu ‚obraz‘ še izpeljanko ‚obraznost‘. ‚Obraz‘ mu pomeni posamezne estetske elemente višjih struktur kot sta kultura in besedna umetnina (v knj. o Rabelaisu tako npr. razpravlja o ‚grotesknem obrazu‘ telesa v srednjeveški kulturi in v romanu Rabelaisa ipd.). ‚Obraznost‘ pa mu ne zamenjuje pojma ‚obraz‘ v širšem pomenu besede, pač pa mu pomeni »metodo konstrukcije obrazov«. — Posebno zanimiva je Lotmanova opredelitev besedne umetnosti kot sekundarno modelirujočega sistema, ki da istočasno organizira intelekt in obnašanje človeka in ki (tu sledi Lotman M. Bahtinu) oblikuje poseben »umetniški svet« tako, da v njem nastaja sporočilo hkrati v mnogih drug ob drugem obstoječih in drug na drugega delujočih semantičnih poljih.

‚Obraz‘ kot termin in problem je po našem mnenju v sodobni sovjetski literarni vedi produktiven predvsem v ožjem pomenu besede, ki ne označuje celovitosti umetniškega dela oz. njegove »umetniškosti«, marveč »najmanjše enote literarnega dela (detajl, fraza), njegove osnovne elemente (dogodek, predstavljeni predmet, literarni lik (Kožinov, Rodnjanska) oz. stilne pojave, ki »so prisotni povsod tam, kjer je izražena umetniška misel z različnimi pesniškimi sredstvi« tako metaloškim (raba besed v prenesenem pomenu, stilistične figure) kot avtološkimi (raba besed in izrazov v običajnem pomenu, npr. pri opisu ipd.) (A. Kvjatovski). (Poljaki v tej zvezi govorijo o posredni in neposredni ‚obraznosti‘ — *obrazovošč bespošrednia*, o. *pošrednia*.) Med produktivna razmišljanja sodi tudi raziskáva soodnosa »beseda in obraz«, ki so ga obravnavali že A. Potebnaja, G. Špet idr., razvili pa V. V. Vinogradov idr., nadalje preučevanje »besedne strukture obrazov« in njihova kvalifikacija in v tej zvezi še posebej obravnava problema »obraz avtoru« (V. Vinogradov). (Omenjeni problem je povezan z znanimi poetološkimi vprašanji, kot so: literarni subjekt, pripovedovalec, v liriki — lirski subjekt.)

V tuji znanstveni literaturi ustrezajo ruskemu terminu ‚obraz‘ naslednji pojmi: angl. *image*, *picture*, fr. *image*, nem. *Bild*, polj. in češ. *obraz*.

Aleksander Skaza
Filozofska fakulteta v Ljubljani

O »obrazu« (in sliki) v slovenski književnosti sta, kolikor vem, doslej pisala predvsem A. Slodnjak (obsežno, podrobno, vendar razkosano v ZSS SM II, III) in J. Rotar v razpravi Slika, oblika realistične novele v slovenski književnosti (ČZN 1966, 199—214; pred tem v hrvaščini, Radovi-Zadar V, 1963/64, 177—201). Slovenska raba »obrazu« (slike) se omejuje predvsem na posebno literarno vrsto in ji je ves tisti estetsko-filozofski pomen, o katerem piše pred tem A. Skaza, mogoče slediti le v kontekstu; ta pa je podobna npr. ruskemu. Oboje, značaj literarne vrste in filozofije, ki jo spremlja, bi skušal na kratko rekonstruirati za slovenske okvire.

Literarnovrstno poimenovanje »obrâz« se pri nas pojavlja predvsem sredi prejšnjega stoletja, proti koncu stoletja postopoma slabi, danes nam je zvečine tuje (že zdavnaj ga je začela spodrinjati »slika«, ki jo je potem Prijatelj kot urednik v zvezi z nekaterimi značilnimi Tavčarjevimi in Kersnikovimi pripovedmi dokončno ustoličil za slovensko literaturo in literarno vedo). »Obraz« je tako bržkone najpogostnejši med vajejci in njihovimi trabanti (pri Jenku verzificirani Obrazi, pri Ogrincu Obrazi iz naroda, Obrazi iz narave).

Za njegovo umevanje se zdi najprimerneje uvodoma pregledati pomenske možnosti, ki jih je beseda z izvedenkami tisti čas Slovincem ponujala; prav gotovo je slovenski izobraženec, predvsem literarni ustvarjalec, med njimi iskal zveze z novimi, literarnovrstnimi oziroma filozofskoestetskimi pomeni ter na teh zvezah utemeljeval terminološke novosti; tudi če jih je uvažal iz sorodnih slovanskih jezikov.

Obraz je Slovencu seveda najprej sprednji del glave (das Antlitz) — tako beremo tudi v Pleteršniku; toda po Cigaletu in Janežiču je to tudi portret — izrazitev obraza; pri Gutsmanu se za ta del bere (metonimično): pred svetim obrazom (božjo podobo; obraz je portret/slika); pri Vodniku je pomenski prenos še daljnosežnejši: obrazi trdnjav (»portreti« trnjav); v Janežičevem slovarju: »obrazi življenja«. Podobno je z izvedenkami; kdo ne pozna znanega Prešernovega verza »...zavrne ga obraznik imenitni...« v sonetu o Apelu in čevljarju (obraznik = tisti, ki dela obraze/portrete = slikar)? — Glagol obraziti/upodabljati je bržkone po podobnih metonimičnih pomenskih prenosih že razmeroma zgodaj (pri Murku 1832/33) pomenil: oblikovati (prim. danes »obrazilo« v slovnici kot tisti končni del besede, ki jo slovniško oblikuje). In podobno.

Če se spomnimo ob tem poprejšnje Skazove razlage teh reči v ruščini in uvodnega omenjanja aristotelovske mimesis kot estetskega ideala (»posnemanje«, »oponašanje« narave, resničnosti), je logika vseh teh pomenskih prenosov v bistvu zelo trdna in ista: obraz v umetnosti je le prenos obraza iz resničnosti v katerega od umetnostnih medijev; vsak obraz v umetnosti ima neke vrste realno predlogo, nekako tako, kakor je pogoj za nastanek vsakterega portreta obstoj živega, resničnega obraza, bitja — živa, resnična oseba, ki jo umetnik portretira, »obrazi«.

Za vajejce je znano, da so se navduševali za eksaktne vede, torej jim je bil mimetični estetski ideal »obrazovanja« narave in človeka blizek; podprti s takšnimi sicer neizrecnimi asociacijami in podobno rabo besede v drugih slovanskih slovstvih so jo udomačili tudi pri nas. Nastali so Jenkovi Obrazi, ki so jim za uvod zapisani v tem smislu značilni stih (Vstala je narava / ter se giblje živa; / znane čute kaže, / kar nebo pokriva). Subjektivizem v nadaljnjih 20 portretih narave in človeka v ciklu je razmeroma močno skrivan, največkrat predvsem imanenten, pa čeprav gre za lirske pesmi, ki se subjektivizmu sicer ne izogibljejo; izraz pogosto zapušča vtis naštevalnosti, preprostega registriranja, vsaj navideznega objektivizma. Pač v smislu klasične mimesis; v istem smislu je izbran tudi skupni naslov.

Podobno pri Ogrincu, ki je vencu kratkih »obraznih«/portretnih pripovedi Obrazi iz naroda zapisal za ta del že kar programatičen uvod: ne izmišljenosti, resničnosti je zanimiva. Resnični, živi ljudje s svojimi značaji so zanimivejši od Štampilharjev, Pavlihov in »enakih narodnih znamenitnjakov«, »ker so naravni, živeči značajniki, v katerih se obrazuje (!) vsega slovenskega naroda izvirnost. Take hočemo torej zaporedoma predočevati, da bode videl člena za členom in počasi zagledal in gledal celega naroda značajni obraz« (Zora 1872, 32). V »obrazih« pripoveduje torej resnično in tipično (ne izjemno): portretira različne tipe, od učitelja naprej.

S tem v zvezi, torej z neke vrste mimetično, realistično poetiko, se je vse do današnjih dni zanimivo in trdovratno ohranil za ustrezen pripovedni postopek izraz: upodabljati/risati/slikati ipd. (Prim. za ta del uvodni odstavek v Kersnikov Mamon s celo parado variant!) Popolnejše oponašanje, odražanje resničnosti se je zdelo likovno, slikarsko; manj neposredno pa govorno, literarno. Govorno lahko izrazimo videz samo posredno, v odjemniku skušamo z zgovornostjo vzpostaviti t. i. eidetično predstavo (psevdočutno, domišljjsko). Slikarski portret opravi to sam za sebe.

Pri marsikaterem slovenskem pisatelju 19. stoletja je potem še najti označevanje krajših pripovedi z »obrazci« (Jurčič: Telečja pečenka; tudi v zapiskih; Tavčar), vendar precej pojemajoče. Pogostnejša je sinonimna »podoba«, »slika«. V vsakem primeru pa gre za kratke prozne, portretne tekste, ki so s svojimi lastnostmi od vse sočasne slovstvene produkcije na Slovenskem najbližji realističnim estetskim konceptom. — Roman je že kot poimenovanje zavajal proč od realizma, in tak je tudi bil — gotovo najtrša obrambna trdnjava zoper oddaljevanje od romantike in poromantike (celo Kersnik je samo Na Žerinjah, ki je najmanj realističen od vseh njegovih daljših tekstov, imenoval roman!); podobno je bilo z »novelo« ali »noveleto«. Tisto, kar je bilo zares posneto po resničnosti, je bilo pač portret/slika/obraz/podoba. Tako so daleč najbolj realistične Tavčarjeve pripovedi obrazi/podobe/slike (poimeovanje okleva), precej podobno pri Kersniku (v Mamonu beremo npr., da imajo za pripovedovalca stari patrimonialni akti samo to vrednost, da iz njih »nariše to drobno sliko« — torej iz njih rekonstruira portret z njimi povezane osebe).

Potemtakem lahko povzamemo, da je »obraz« v slovenski literaturi 19. stoletja posebna etološka književna vrsta, ki je lahko izražena prozno ali verzificirano; utemeljena je na obnašanju, kakršno predvideva in zahteva mimezis, torej je njen učinek poudarjeni objektivizem, realizem, oddaljevanje od subjektivizma vsakršne vrste; ker v veliki meri asociira na likovno slikanje, je »obraz« dogajalno ponavadi precej statičen, neobgat, kar v veliki meri povzroča tudi njegovo kratkost.

Matjaž Kmecl
Filozofska fakulteta v Ljubljani

KAJ OZNAČUJEMO Z IZRAZOM 'VLOŽNICA'

Vložnica je literarnoteoretični strokovni izraz, ki ga slovenski slovstveni zgodovinarji in publicisti razmeroma malo uporabljajo. Najboljši dokaz za to je zadevno gradivo za literarni leksikon na SAZU, ki beleži le nekaj primerov njegove rabe v slovenski periodiki (po večini so pritegnjeni v nadaljnja izvajanja). V literarnozgodovinskih knjigah ga srečamo pogosteje. Kljub temu pa v naše maloštevilne in skromne leksikalne publikacije še ni prodril in ga zastonj iščemo med njihovimi gesli. Pač pa ga najdemo v Slovenskem pravopisu iz 1962 (SP 1950 ga ne beleži) med izpeljankami iz samostalnika »vloga«, pač v pomenu gledališke vloge, in s pomenskim pojasnilom »pesem, kuplet«. Prvi del tega pojasnila nas prepriča, da gre vsekakor za strokovni izraz s področja poetike in da se nanaša na literarno stvaritev v vezani besedi, drugi del pa nas, če smo izraz vložnica že srečali v strokovni rabi, presenetiti, saj razglaša termin kot domači sinonim za kuplet, torej za iz francoščine (couplet) preko nemške rabe izposojeno oznako lahkotne humoristično satirične pesmi v preprostih kiticah z refrenom, prvotno nekako obveznega pevskega vložka v operetah in burkah, v novejšem času tudi samostojne varietejske pesemske oblike. Da gre pri tem za nesporazum, priča tolmačenje termina kuplet, ki so ga sestavljavci pravopisa nekoč pravilno razlagali kot »vložek v opereti, spev, napev« (SP 1950, str. 315), v novi redakciji pa to razlago nadomestili s problematično »vložna pesem, lahkotna pesmica (v opereti)«. Termin kuplet bi namreč zaradi funkcije pesemske oblike, ki jo označuje, v operetah in burkah res lahko slovenili kot »(pevski) vložek« ali »vloženo pesem«, ker je prvi izraz izpeljanka in drugi oblika glagola vložiti, ne pa z oznakama »vložnica« ali »vložna pesem« kot izpeljankama iz samostalnika vloga. Kuplet je namreč prav tisti element operete ali burke, ki je najmanj povezan z značajem vloge, ki ga izvaja, in sploh z vsebino gledališkega komada; katera koli arija v opereti je bolj 'vložnica' od kupleta.